

amel ve ibadetleri dikkate alıp bunları gözüde büyütme halinden tövbe edenler birbirinden farklıdır.

Tövbe tasavvufî makamların ve menzillerin ilkidir. Bu sebeple “bâbü'l-ebvâb” (ana kapı) diye adlandırılır. Tasavvufî hayata tövbe kapısından girilir; takvâ, zühd, fakr, sabır, tevekkül ve rızâ gibi makamlarda tövbenin önemi artar ve bu durum sâlik son nefesini verinceye kadar devam eder. Sahih ve muteber bir şekilde tövbe etmeyen sâlikin mânevî halleri sahîh ve muteber sayılmaz. Bu makamdaki zafiyet ve eksiklik ondan sonra gelen bütün hal ve makamları olumsuz yönde etkiler. Bazı sûfiler tövbe makamından önce yakaza / intibah menziliinden bahseder. Yakaza sâlikin içinden gelen bir etkiyle silkinerek gaflet ve gevşeklik haline son vermesi, kendine gelmesi, aklını başına toplaması, tövbe ve istiğfar etmesidir; yakaza makam değil haldir. İçten gelen bir kırpırdanma olmadan bir insanın ciddi ve samimi bir şekilde tövbe etmesi mümkün değildir. Sâlik bazan dış sebeplerden etkilenerek intibaha gelebilir. Yakaza tövbenin temeli, tövbe yakaza halinin sürekli ve kalıcı bir duruma gelen şeklidir.

Hücvîrî hatadan doğru olana, doğru olanadan daha doğru olana ve nefisten Hakk'a dönme şeklinde üç türlü tövbenin bulunduğunu belirttikten sonra birincisine avamın, ikincisine havassın tövbesi der ve üçüncüsüne muhabbet derecesindeki tövbe adını verir. Hak Teâlâ'nın tecellisi karşısında kendinden geçen Hz. Mûsâ'nın kendine gelince, “Tövbe ettim, sana döndüm” demesi (el-A'râf 7/143) doğru olandan daha doğru olana dönüştür ve himmet ehlinin tövbesidir. Hz. Mûsâ'nın kendi iradesiyle Allah'ı görmeyi arzlaması onun hakkında tövbeyi gerektiren bir eksiklik olmuştur. Hz. Peygamber'in, “Bazan kalbimi bir perde bürüdüğünden günde 100 defa istiğfarda bulunduğum olur” sözü (Müslim, “Zikir”, 41-42; Ebû Dâvûd, “Vîtir”, 26) muhabbet derecesindeki tövbeye ilgilidir. Resûl-i Ekrem sürekli Allah'a yükselme ve yakınlaşma halindeydi, bir üst dereceye ulaştığında alttaki derecenin üstteki dereceyi kapatan bir örtü olduğunu fark ediyordu. Kendinden Hakk'a dönüp devamlı yükseldiğinden tövbesi de devamlıydı (Kuşeyrî, s. 194; Hücvîrî, s. 383). Hakikat ehli denilen ârifler öyle bir hal yaşarlar ki bu halde iken Allah'tan ve O'nun tecellilerinden başka hiçbir şey göremezler. Bu durumda kendileri fenâ halindedir, varlıkları yok hükmündedir. Kendilerinde varlık görmeleri bir tür günah sayıldığından,

“Senin varlığın başka bir günahla kıyaslanmayacak bir günahdır” derler.

Allah'ın tevâb, gaffâr, gafûr, afûv gibi isimleriyle ilişkili olması bakımından tövbenin ilâhî boyutu üzerinde de durulur (Gazzâlî, *el-Makşadü'l-esnâ*, s. 54, 74, 101). Allah'ın tevâb oluşu kuluna tövbe etmeyi kolaylaştırması, ona af ve mağfiret kapısını açmasıdır. Bunun neticesinde kulun O'na dönmesi tövbedir. Tövbe Allah'ın kuluna, kulunun da O'na dönmesidir. Allah'ın kuluna dönmesi ona tövbeyi nasip etmesi, kulun rabbine dönmesi işlediği günahattan ve yaptığı kötülükten dolayı O'ndan af dilemesidir. Ebû Hafs, “Tövbe O'ndadır, O'ndandır” derken bunu kasteder. Tövbe kulun Allah'a dönüşüdür, ancak bunu kula nasip eden ve onu buna muvaffak kılan Allah'tır (Kuşeyrî, s. 254, 262). Kendilerine karşı hatalı ve kötü davrananların özürlerini kabul edenler Allah'ın tevâb ismiyle mazhar olmuşlardır. “İki günü eşit olan mümin aldanmıştır” hadisini zikreden Ebû Tâlib el-Mekkî (*Ķütü'l-Ķulüb*, I, 173), müminin sürekli biçimde kendini geliştirmek suretiyle her gün Allah'a biraz daha yaklaşması gerektiğini, bunun da tövbe ile gerçekleşeceğini söyler. Sûfiler yapılan haksızlık, kötülük ve hatalardan, işlenen günahlardan tövbe etmek gerektiğini, ancak daha iyi ve daha doğru olanı gerçekleştirme imkânına sahip kişilerin daha iyi olanı yapmalarının tövbeyi gerektiren bir kusur olduğunu belirtir. Kur'an'da zikredilen “ebrâr” (el-İnfîtâr 82/13) iyi insanlar, “mukarrebûn” (el-Vâkıa 56/11) Allah'ın yakınlığını kazanmış daha iyi insanlardır. Sûfileri göre ebrârın sevap kazandıran amelilerini mukarrebler işlerlerse günaha girmiş olurlar (Serrâc, s. 68; Kuşeyrî, s. 195; Hücvîrî, s. 383).

Sûfiler yalnız dille yapılan tövbeye “yalancılardan tövbesi” demişler ve bunun fâsid bir tövbe olduğunu söylemişlerdir. Râbia el-Adeviyye'nin, “Tövbe, tövbeden tövbedir” sözü gönülden gelmeyen ve sözden ibaret kalan fâsid tövbeyi ifade eder (Kuşeyrî, s. 260). Takvâ ehlinin dil ve kalple yaptığı tövbe sahîh; dil, kalp ve bedenle yaptığı tövbe ise daha sahîh bir tövbedir. Avamın, havassın ve âriflerin tövbesi birbirinden farklıdır. Zünnûn'a göre avam günahattan, havas gafletten tövbe eder (Serrâc, s. 68; Kuşeyrî, s. 260; Hücvîrî, s. 385). Ebû'l-Hüseyn en-Nürî'nin, “Tövbe Allah dışında her şeyden (mâsivâ) tövbe etmektir” sözü (Serrâc, s. 68) âriflerin tövbesine işaret eder. İbn Atâ, Allah'ın azabından korkan kulun tövbesine “inâbe tövbesi”, O'nun kereminden hayâ eden kulun töv-

besine “isticâbe tövbesi” adını vermiştir (Kelâbâzî, s. 141; Kuşeyrî, s. 261; Hücvîrî, s. 385). Pişmanlığın ilk adımı tövbe, ikinci adımı inâbe, sonu evbedir diyen sûfiler de vardır. Bu bağlamda Allah'ın azabından korkanın hali tövbe, azabından korkmakla beraber sevap umanın hali inâbe, sadece emrini gözetmenin hali evbe terimiyle ifade edilir. Tövbe müminlerin, inâbe evliyanın, evbe peygamberlerin makamıdır (en-Nûr 24/31; Sâd 38/30, 44; Kâf 50/33). Tövbe büyük günahlardan, inâbe küçük günahlardan, evbe nefisten Hakk'a dönüştür. Herevî inâbeyi tövbeden ayrı bir menzil olarak görür. Tövbe makamını sağlıklı bir şekilde gerçekleştiren sâlik inâbe menziline ulaşır. Allah sevgisi, Allah'a itaat, O'na yönelme ve O'ndan başkasından yüz çevirme inâbenin özünü oluşturur. Kul elest bezminde yaptığı ahde bağlı kalarak sözle Hakk'a döndüğünü ifade ettikten sonra buna göre davranıp inâbe sahibi olabilir (Herevî, s. 6). Kur'an'da, “Rabbimize inâbe ediniz, dönünüz” buyurulmuştur (ez-Zümer 39/54). Inâbe “sâlikin Hakk'a gönül vermesidir” şeklinde de tarif edilmiştir. Bir mürşide gönülden bağlanmaya ve ondan el almaya da inâbe denir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhâsibî, *er-Ri'âye li-hukûkullâh* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd – Abdülkâdir Ahmed Atâ), Kahire 1390/1970, s. 68, 148, 360; a.mlf., *Bed'ü men enâbe ilallah* (Muhâsibî, *el-Veşâyâ* içinde, nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1406/1986, s. 344-350; a.mlf., *el-Ķaşd ve'r-rücû' ilallah* (a.e. içinde), s. 222; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 68-69; Kelâbâzî, *Taaruf* (Uludağ), s. 92, 141-142; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Ķütü'l-Ķulüb*, Kahire 1961, I, 173, 364-394; Sülemî, *ĶabaĶât*, s. 69; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 194, 195, 254-262; Hücvîrî, *Keşfü'l-maĶcûb*, Tahran 1338, s. 378, 381, 383, 385; Herevî, *Menâzil*, s. 6; Gazzâlî, *İĶyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*, Kahire 1358/1939, IV, 4-59; a.mlf., *el-Makşadü'l-esnâ*, Kahire 1322, s. 54, 74, 101; Ebû Mansûr el-Abbâdî, *Şüfnâme* (nşr. Gulâm Hüseyin Yûsufî), Tahran 1347, s. 50-54; Şehâbeddin es-Sühreverdi, *Avârifü'l-ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 475-487; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkîyye*, Kahire 1293, II, 183-190; Necmeddin-i Dâye, *Mirşâdü'l-'ibâd* (nşr. M. Emîn Riyâhî), Tahran 1365, s. 257; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, I, 198 vd.; İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ*, Bulak 1256/1840, s. 139; Zekî Mübârek, *el-Taşavvufü'l-İslâmî fi'l-edeb ve'l-aĶlâĶ*, Kahire 1954, II, 144; Seyyid Sâdik-ı Güherî, *Şerh-i İştîlâhât-i Taşavvuf*, Tahran 1368, II, 71; IV, 229.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

Diğer Dinlerde. Tarihten günümüze dinlerin hemen hepsinde insanın nihai kurtuluşu üzerinde durulmakta, bu hususta birtakım açıklamalar yapılmaktadır. Bunlara göre insanın yapması ve yapmaması

gereken davranışlar vardır. Ancak insan, bazan dinlerin kendisine önerdiği kurtuluşu sağlayıcı davranışlar yerine yanlış davranışlarda bulunmakta, bu sebeple nihai kurtuluşunu tehlikeye atmanın yanında Tanrı'nın gazabını celbetmektedir. Dinler insanın, bu tür olumsuz fiilleri ve kötü davranışları terk edip hatalarını telâfi edecek şeyler yapmasını telkin etmektedir. Dinlerin, mensuplarının kötü hareketlerinin sonuçlarını ortadan kaldırmak amacıyla önerdiği davranışlar İslâmî terminolojide tövbe diye adlandırılmaktadır. Fakat bütün dinler aynı türden bir tövbe anlayışını benimsememekte, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm gibi semavî dinler tövbeye yönelirken Çin ve Hint coğrafyasında yaygın dinler, tövbeden ziyade kötü fiilin sonuçlarını gidermeyi hedefleyen ve tövbenin bir unsuru olan kefaret türü davranışlara önem vermektedir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm, tövbeyle her türlü günahın neticesinin ortadan kalkacağını kabul ederek tövbeyi dinî hayatın âdeta merkezine koyarken bireysel kurtuluşu ön planda tutan Hint ve Çin kökenli dinler tövbe amaçlı dinî uygulamalara daha az yer vermektedir. Buna rağmen günümüzde dinlerin hemen tamamında bir tövbe anlayışı ve bu amaçla yapılan uygulamalar bulunmaktadır.

Çin'in geleneksel inancı Konfüçyüsçülük'e göre işlenen her günahın mutlaka bir karşılığı vardır. Günahın karşılığında çekilecek ceza, genellikle ölüm sonrasında ve öteki âlemde değil dünyada uygulanacak bir ceza olarak görülmektedir. Bu sebeple günah işleyen kişinin günahının sorumluluğunu ödeyip bunu telâfi etmeye çalışması gerekir. Günah işleyen kişi önce oruç tutup dinen temiz hale gelmeli, ardından işlediği günahın affı için kurban kesmelidir (Budda, s. 372-373). Japon dini Şintoizm'de kötülük ve günah ahlâkî bir sorun olmaktan çok bir kirlenme şeklinde görülmektedir. Bunun için Şinto inancını benimseyenler kötü fiillerin çaresinin arınma ritüellerinde bulunduğuna inanmakta ve arınmaya yönelik birçok ritüeli yerine getirmektedir. Bunların en önemlisini "oho-harahe" âyini oluşturmaktadır. Altı ayda bir yapılan bu âyinde kişi âyinden birkaç gün önce tapınaktan beyaz bir kâğıt alarak bunu gömlek şeklinde keser ve üzerine kimlik bilgilerini yazar. Daha sonra bu kâğıdı bütün vücuduna sürüp nefesini üfleme suretiyle günahını ona geçirir ve kâğıdı tapınağa götürür. Bu kâğıtlar tapınaktaki arınma töreni sırasında siyah bir masada toplanır, ardından bir ka-

yığa konularak denize atılır, böylece arınma töreni tamamlanmış olur.

Hint yarımadasının en yaygın ve en eski dini Hinduizm'de günah dünyanın nizamına karşı işlenmiş bir suç olarak görülmektedir (Schimmel, s. 77). Bu dinde işlenen her günahın karma inancı gereğince tenâsüh çemberinin süresini uzatacağı ve zorlaştıracağı kabul edildiğinden (ERE, V, 659) Hindular, hemen her türlü sıkıntının kaynağı diye gördükleri günahlardan kurtulmaya büyük önem verir ve günahların sonuçlarını ortadan kaldırmak için çeşitli kefaretler uygular. Hinduizm'de günahın vazgeçerek arınma çok önemli görüldüğü için erken dönem Hint kutsal metinlerinden olan Samaveda'da tövbe ve kefaret konusuna temas edilmiş (a.g.e., a.y.), sonraki dönemin metinlerinden Manu kanunlarında da günahın pişmanlık ve arınma amaçlı kefaret uygulamaları üzerinde durulmuştur (Budda, s. 159). Kutsal metinlerdeki bu vurgu sebebiyle Hinduizm'de günahın tövbe maksadıyla kurban törenlerine büyük önem verilmiş, bilhassa at kurbanlarının günah yüzünden öfkelenen tanrıları yatıştıracağına inanılmıştır. Günümüz Hinduizm'inde de tövbe ve günahın arınmak için kutsal bilinen sularla yıkanılmakta, oruç tutulmakta, bazı mekânlara ziyaret edilmekte, fakirlere yardımda bulunmakta ve kutsal bilinen hayvanlara hizmet edilmektedir. Hinduizm'in toplumsal kast anlayışına ve çok tanrıcılığına tepki olarak ortaya çıkan Jainizm'de kastsız, tanrısız ve duasız bir din anlayışı savunulmuştur. Bu dinin temel amacı Hint dinlerinin ortak karakteri olan tenâsühten kurtulmaktır. Dolayısıyla Jainizm dünyayı küçümseyen bir zühd hayatını benimsemekte ve manastır yaşamına önem vermektedir. Bu dinde günahın yol açtığı karma inancından kurtulmak için manastırlarda günah itiraflarında bulunmakta ve çeşitli kefaret uygulamaları gerçekleştirilmektedir (Parrinder, s. 67). Manastır dışındaki Jainistler tövbe etmek, günah itirafında bulunmak ve bazı yiyecekleri belirli zamanlarda tüketmemekle işledikleri günahlardan kurtulacaklarına inanmaktadır.

Hint kökenli bir başka din olan Budizm'de de karma anlayışı esas alınmakta, her işin, her fiil ve davranışın kaynağı şeklinde görülen bu olgudan kurtuluşun imkânsızlığına inanılmaktadır. Buna göre işlenen her günahın karşılığı (karma) mutlaka görülecektir. Bu konuda herhangi bir ilâhî veya beşerî yardım söz konusu değildir; dolayısıyla geleneksel anlamda töv-

benin de bir mânası yoktur. Ancak yine de işlenen günahları affettirecek bazı davranışlarda bulunulur. Bu amaçla Budist rahipleri on beş günde bir bölgesel toplantılar düzenler ve bir çeşit tövbe ritüeli diye adlandırılacak alenî günah itirafları olur. Ayrıca yalnız erkek rahiplerin katıldığı, en kıdemli veya en yaşlı rahip tarafından gerçekleştirilen yıllık alenî itiraf uygulamaları icra edilir. Başrahip bu itiraf törenlerinde elindeki günah listesini büyük günahlardan başlayarak okur ve diğer rahiplere bu günahlardan uzak kalıp kalmadıklarını sorar. Günahlardan herhangi birini işleyene gerekli kefaret cezası verilerek âyin sona erer. Halktan Budistler ise işledikleri günahları rahibe anlatıp onun belirlediği cezayı çekmek suretiyle kefaretlerini ödemektedir. Bazı bölgelerde halıkın Buda, dhama ve sangha adına günahlarının affını ve kötülüklerden uzak kalmayı dilediği birtakım dualar ve ölen kişilerin günahını affettirmeye yönelik bazı uygulamalar bulunmaktadır. Bu uygulamaya göre ölen kişinin akrabaları rahiplere para, yiyecek ve giyecek türü şeyler verir, bunun karşılığını ölene bağışlar.

Günümüzde Hint coğrafyasında varlığını sürdüren ve eski İran'daki Zerdüştiliğin devamı olan Parsîlik'te günahın arınma amaçlı uygulamalara büyük önem verilmektedir. Bu dine göre tövbeyle ortadan kaldırılmayan günahlar her yıl biraz daha büyüyerek kişiyi Ahura Mazda'nın karşısında zor duruma düşürürken tövbe ve kefaret bütün günahları bir anda yok eder. Dolayısıyla öncelikle bir rahibe, rahibin olmadığı durumlarda salih bir kişiye günah itirafında bulunulması gerekir. Bu itiraflar en az yılda bir defa Mihr ayında gerçekleştirilmelidir. Bu maksatla muhtemel günahları içeren günah itirafları listesi hazırlanır ve bunlar zaman zaman okunur. Parsîlik'te günah itirafında bulunan kişi rahibin, suçuna karşılık belirlediği kefareti yerine getirmek zorundadır. Bu kefaretler, bedenî bazı meşakkatler yanında çoğunlukla ibadet veya topluma hizmet türünden uygulamaları içermektedir. Günümüz Parsîliğinde yaygın biçimde, kişinin ölümü ve cezasinin kaldırılması süresince ölen adına günah itirafları yapılır. Bu iş için tutulan rahip günah itiraflarını ihtiva eden duaları okurken ölenin yakınları da ona eşlik eder (ERE, V, 666).

Tövbe konusu Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinlerde çok daha önemli bir yer tutmakta, yahudi kutsal kitabının (Tanah [Eski Akid]) birçok bölümünde İsrâil kavmi

tövbe etmeye çağrılmaktadır. Tanah'ta tövbe kavramını ifade etmek üzere "şuv" (dönmek) fiili kullanılmakta, bununla fert veya toplum olarak İsrâil kavminin günah-tan uzaklaşıp Tanrı'ya yönelmesi kastedilmektedir. Talmud'un teşekkülü sırasında "şuv" fiilinden "teşuva" kelimesi türetilmiştir. Bu kelime, kötü fiillerden pişmanlık duyarak Tanrı'ya dönmeyi ve O'nun istediği gibi iyi işler yapan bir kul olmayı ifade etmektedir (Montefiore, XVI [1904], s. 213). Tanah'ta tövbe konusunun sürekli işlenmesi ve insanların günah-tan vazgeçip Tanrı'ya dönmeye çağrılması sebebiyle yahudi din âlimleri tövbeye büyük önem vermiş, bunun nasıl yapılması gerektiği konusunda yorumlarda bulunmuştur. XI. yüzyılda yaşayan Bâhya b. Yûsuf b. Pakuda tövbeyi "Tanrı'nın çizdiği sınırdan çıkan kişinin kurtuluşu isteyip O'na dönmesi" (*el-Hidâye*, s. 248), ondan yüzyıl sonra gelen İbn Meymûn ise "günahın zihinden sökülüp atılarak tamamen unutulması ve bir daha ona dönmemeye karar verilmesi" şeklinde tanımlamıştır (Moore, *Judaism*, I, 510). Yahudilik'te günah dünyevî ve uhrevî her türlü sıkıntının kaynağı olup ondan bir an önce kurtulmak gerekir. Bu durumda Tanrı insanların işlediği günahların cezasını öteki âleme bırakmamakta, büyük bir kısmını bu dünyada çeşitli sıkıntılarla ödetmektedir. Sıkıntılardan kurtulmanın yegâne yolu günahlardan pişmanlık duyup tövbe etmektir. Tanah'ta, fert veya toplum günahlardan tövbe ederek Tanrı'ya yalvarıp göz yaşları dökmesi halinde belâ ve felâketlerin son bulacağı belirtilmektedir (Yeremya, 4/4; Hezekiel, 33/11, 14-15; Yûnus, 3/8-9). Çünkü Tanrı insanların günahları sebebiyle ölmesini değil tövbe ile yaşamasını ister ve tövbe etmelerini bekler (Hezekiel, 33/11). Tanrı'nın tövbeyi beklediğine inanıldığı için kişinin her an tövbe etmesi mümkündür. Ayrıca O'nun kullarına tövbelerini kabul edeceği özel bir zaman tahsis ettiği belirtilmektedir (Kitov, I, 65, 87). Bu özel dönem yahudi yeni yılının ilk gününden (Roş-ha-şanah) başlayarak on gün devam eder ve "tövbe günü, kefaret günü" diye adlandırılan Yom Kipur ile sona erer. Tövbe dönemi olarak bilinen bu sürecin ilk günü herkesin bir yıllık kaderi Tanrı tarafından belirlenir. Ancak Tanrı insanların geçmiş fiillerine göre belirlediği bir yıllık kaderi hemen mühürlemez, tövbe döneminin sonuna kadar kullarına fırsat verir, bu süre içinde tövbe edenlerin olumsuz kaderini değiştirir. Dolayısıyla yahudiler söz konusu on günlük tövbe dö-

nemini günah itirafı, oruç ve dua ile geçirir (*a.g.e.*, I, 23-24, 65; Katar, s. 58-59). Tövbe için herhangi bir aracıya gerek yoktur ve günahkârın samimiyetle tövbe etmesi yeterlidir. Günahların çokluğu veya tövbenin geciktirilmiş olması Tanrı'nın bağışlamasına engel teşkil etmez; Tanrı bütün ömrünü günahla geçirmiş kişilerin tövbesini bile kabul eder. Ancak başka insanlara karşı işlenmiş günahlar bu affin dışındadır ve bunların affı için öncelikle haksızlığa uğrayan kişinin rızasının alınması gerekir.

Hıristiyanlığa göre tövbe kişinin yaptığı kötülüklerin farkına varması, kötülüklerden dolayı kendini kınaması ve günahı terkedip Tanrı'nın rızasına uygun bir hayata yönelmesidir (Graham, s. 106-107). Hıristiyanlık'ta tövbe konusu Hz. İsa'nın mesajının temelini oluşturur. Hz. İsa, tebliğde bulunduğu yahudi toplumuna Tanrı'nın yeryüzündeki egemenliğinin yakın olduğunu söylemiş, onlara tövbe ederek buna yarışı biçimde davranmaları çağrısında bulunmuştur (Matta, 4/17; Markos, 1/15). Onun çağrısına uyan kimseler tövbe etmiş, tövbenin bir sembolü olarak su ile yıkanıp vaftiz olmuşlardır. Bu sebeple erken dönem Hıristiyanlığında su ile yıkanma tövbenin fizikî bir tezahürü şeklinde algılanmıştır. İlk hıristiyan cemaatinde tövbe ederek vaftiz olanlar mevcut günahlardan arındıklarına inanmış ve Tanrı krallığına girmek için bir daha günah işlemeyi amaç edinmiştir. Dolayısıyla vaftizin ardından işlenen günahlardan tövbe etmenin mümkün olmayacağı anlayışı benimsenmiştir. Ancak bir süre sonra bu idealin gerçekleştirilemeyeceği ve insanların vaftizden sonra da günah işleyebileceği kabul edilmiştir. II. yüzyılın ortalarına doğru kaleme alınan *Hermas'ın Çobanı* adlı eserde vaftizin ardından küçük günahlar için tövbe edilebileceği dile getirilmiştir. III. yüzyılda vaftizden sonra büyük günahların da işlenebileceği ve bunlardan arınmak amacıyla kilise görevlilerinin denetiminde bazı ağır kefaretlerin yerine getirilmesi gerektiği inancı benimsenmiştir. Sonraki yüzyıllarda kilise yetkililerinin kontrolünde ağırlan yapılan tövbe uygulamaları için Paskalya öncesi kırk günlük bir dönem oluşturulmuş, bu dönem Lent veya Karem diye adlandırılmıştır (*Instructions on the Revised Roman Rites*, s. 169). Aleni itiraf sorunlara yol açtığı ve eleştirildiğinden XII. yüzyıla kadar kademeli biçimde terkedilmiş, bunun yerini gizli itiraf almıştır. Günümüzde gizli itiraf geleneği Katolik Hıristiyanlığı'nda hâlâ de-

vam etmekte ve günah itirafları, rahiple günah itirafında bulunan kimsenin birbirinin yüzünü görmesini önleyen bir ortamda yapılmaktadır. Zamanla Hıristiyanlık'ta mükerreren büyük günah işleyenlerin tekrar tövbe edebileceği kabul edilmiş ve tövbe bu dinin önemli bir sakramenti haline getirilmiştir. XIII. yüzyılın başında herkesin yılda en az bir defa tövbe amaçlı uygulamalara katılması zorunlu tutulmuş ve bunun Lent döneminde yapılması benimsenmiştir. Hıristiyanlar, bu anlayış gereğince yüzyıllar boyu Paskalya öncesindeki kırk günlük dönemde tövbe uygulamalarına iştirak etmiş, günah itiraflarında bulunmuş, kırk günlük süreyi oruçla ve proteinlerden kaçınılan perhizle geçirmişlerdir. Ancak sanayi devrimi ve değişen hayat şartları sebebiyle XIX. yüzyıldan itibaren Paskalya öncesindeki Lent devri orucu büyük oranda terkedilmiş, bu süre belirli yiyeceklerden kaçınılan bir perhiz dönemi haline getirilmiştir. Günümüzde de Lent dönemi bir tövbe ve kefaret zamanı şeklinde görülmekte, bu dönemde başta günah itirafları olmak üzere tövbe amaçlı çeşitli uygulamalar yapılmaktadır. Yılda bir olan bu uygulamalar yanında bireysel günah işleyen kişinin itiraf ve kefaret şeklinde bazı uygulamalarla günahından kurtulması mezheplerin bakış açısına göre telkin veya tavsiye edilmektedir (bk. EN-DÜLJANS). Hıristiyanlığa göre Tanrı insanların tövbe ile kendisine yönelmeleri karşısında ilgisiz kalmamak, sonsuz merhametiyle tövbe kapısını açık tutarak günahkâr kullarının kendisine dönmesini beklemekte (Tertullian, s. 28-29), ne kadar günahkâr olursa olsun tövbe eden kulu nu bağışlamaktadır. Katolik öğretiyeye göre rahipler İsa'nın kendilerine verdiği yetkiye dayanarak insanlarla Tanrı arasında bir vasıta olmakta ve Tanrı adına bağışlama yetkisini ellerinde bulundurmaktadır. Rahiplerin bağışlama yetkisi Protestanlık tarafından reddedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bahyâ b. Yûsuf b. Pakuda el-Endelûsî, *el-Hidâye ilâ ferâ'izi'l-kulûb* (nşr. İbrâhîm Sâlim b. Bin-yamin Yahûdâ), Leiden 1912, s. 248, 305; E. Osborne v.dğr., *Church Fasts and Festivals*, London 1905, s. 50 vd.; A. Hilmi Ömer Budda, *Dinler Tarihi-I*, İstanbul 1935, s. 159, 309-310, 372-373, 381; E. B. Redlich, *The Forgiveness of Sins*, Edinburgh 1937, s. 227; H. Schauss, *The Jewish Festivals from their Beginnings to Our Own Days* (trc. S. Jaffe), Cincinnati 1938, s. 149; R. I. Epstein, *Judaism*, London 1945, s. 70-71; G. F. Moore, *History of Religions*, New York 1949, I, 105-107, 265, 346-347, 393, 397; a.mlf., *Judaism in the First Centuries of the Christian Era: The Age of Tannaim*, Cambridge 1950, I, 510, 511, 532, 535; B. Graham, *Peace with God*, London 1954,

s. 106-107; A. Schimmel, *Dinler Tarihinine Giriş*, Ankara 1955, s. 77; G. L. Berry, *Religions of the World*, New York 1956, s. 45; W. Telfer, *The Forgiveness of Sins, An Essay in the History of Christian Doctrine and Practice*, London 1959, s. 20, 65, 81; Tertullian, *Treatises on Penance: On Penitence and On Purity* (trc. W. P. Le Saint), London 1959, s. 28-29; E. G. Parrinder, *Worship in the World's Religions*, London 1961, s. 67; A. Hertzberg, *Judaism*, New York 1963, s. 126, 134; R. C. Zaehner, *Hinduism*, London 1966, s. 44; J. Murphy – O'Connor, "Sin and Community in the New Testament", *Sin and Repentance* (ed. D. O'Callaghan), Dublin 1967, s. 30; *The High Holy Days* (ed. N. Winter), Jerusalem 1973, s. 58-60; E. G. Jay, *The Church its Changing Image Through Twenty Centuries*, London 1977, I, 161; E. Kitov, *The Book of Our Heritage* (trc. N. Bulman), New York 1978, I, 23-24, 65, 87, 92; *A New Catechism Catholic Faith for Adults*, London 1978, s. 160; M. Ebû Zehre, *Hristiyanlık Üzerine Konferanslar* (trc. Akif Nuri), İstanbul 1978, s. 291; *Instructions on the Revised Roman Rites*, London 1979, s. 169; D. A. Brown, *A Guide to Religions*, London 1991, s. 57, 135, 147-148; Mehmet Katar, *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'da Tövbe*, Ankara 2003, s. 58-59, 100, 110, 118-121, 130-131, 139-141; Ali İhsan Yitik, *Hint Dinleri*, İzmir 2005, s. 110; C. G. Montefiore, "Rabbinic Conceptions of Repentance", *Jewish Quarterly Review*, XVI, Philadelphia 1904, s. 213, 223, 226-227; J. Jolly, "Expiation and Atonement (Hindu)", *ERE*, V, 659; T. W. R. Davids, "Expiation and Atonement (Buddhist)", a.e., V, 640-641; M. N. Dhalla, "Expiation and Atonement (Parsi)", a.e., V, 664-666; D. E. Aune, "Repentance", *ER*, XII, 337. MEHMET KATAR

TRABLUSGARP

Libya'nın başkenti,
tarihî bir şehir ve eski bir
Osmanlı eyaleti.

Adı Sabratha (Zwagha), Leptis Magna (Lubdah) ve bugün merkezin olduğu yerdeki Oea adlı üç tarihî şehrin Yunanca ifadesine (üçşehir: Tripolis / Tripoli) dayanır. Kelime Arapça'ya Tarâbulus olarak geçmiş, Osmanlılar, Suriye'de aynı adlı şehirle karışmasını önlemek ve batıda yer aldığını belirtmek için "garp" kelimesini ekleyerek buraya Trablusgarp demişlerdir. Avrupalılar ise Ortaçağ ve sonrasında Berberistan Tripolisi anlamında Tripoli of Barbary, Tripoli de Barbarie şeklinde adlandırmışlardır. Ayrıca Osmanlılar şehrin merkez olduğu eyalete Bingazi, Fizan ve Kufra adlı bölgeleri de dahil ederek bugünkü Libya topraklarının tamamını kapsayacak şekilde Trablusgarp adını vermiştir. Avrupalılar da şehri ve çevresindeki toprakları Tripolitane ismiyle anmışlardır.

Şehir. Trablusgarp ülkenin kuzeybatısında Akdeniz sahilinde uzanan, bir kısmı

kayalık olan ve limanı kuzeybatı rüzgârlarından koruyan bir burnun siperinde kurulmuştur. Burası aynı zamanda Büyük Sahrâ istikametine doğru açılan çölün başlangıç noktası gibidir. Trablusgarp şehri milâttan önce VII. yüzyılda burayı Oea diye isimlendiren Fenikeliler tarafından tesis edildi. Daha sonra idaresi, Berka adı da verilen doğusundaki Sirenayka (Cirenaika) bölgesinin hâkimlerinin eline geçti. Kartacalılar'ın ardından burayı Regio Syrtica olarak isimlendirip Afrika eyaletine dahil eden Romalılar'ın egemenliğine girdi. Romalılar III. yüzyılda bölgedeki Oea, Leptis ve Sabratha adlı üç şehri tek bir idare altında toplayarak hepsine Regio Tripolitane dediler.

İslâm fetihleri sırasında Bizans hâkimiyetinde önemli bir liman şehri durumundaki Trablusgarp, Hz. Ömer döneminde Mısır fâtihi Amr b. Âs tarafından 22 (643) yılında bir aylık kuşatmanın ardından fethedildi. Bununla birlikte müslümanlarla Bizanslılar'ın şehir üzerindeki hâkimiyet mücadelesi devam etti. Ayrıca Emevîler ve Abbâsîler döneminde Hâricîliğin İbâziyye koluna mensup Berberîler'in isyanlarına ve egemenliğine sahne oldu. Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid devrinde İfrîkiye'de kurulan Ağlebîler hânedanının yönetimine giren şehir, İbrâhim b. Ağleb zamanın-

da ayaklanan İbâzî lideri Abdülvehhâb b. Abdurrahman tarafından kuşatıldı. Şehrin valisi ve İbrâhim b. Ağleb'in oğlu Abdullâh babasının vefatı üzerine İbâzîler'le anlaşmak zorunda kaldı ve şehrin iç kısımlarını onlara bıraktı (196/812). Trablusgarp'ı Tolunoğulları'nın kurucusu Ahmed b. Tolun'un oğlu Abbas kuşattıysa da Ağlebîler, İbâzîler'in desteğiyle onu mağlûp etmeyi başardılar (267/881). Ağlebîler'in ardından Trablusgarp, Fâtımîler'in ve Zîrîler'in hâkimiyetine girdi. V. (XI.) yüzyılda Benî Hilâl kabilesinin Kuzey Afrika'ya göçü sırasında kabilenin Benî Zuğbe kolu Trablusgarp'a girdi ve şehrin valisi Zenâtelî Saîd b. Hazrûn'u öldürerek buraya hâkim oldu. 541'de (1146) şehir Sicilya'dan gelen Normanlar'ın eline geçtiyse de on iki yıl sonra halk Normanlar'ı şehirden çıkarımayı başardı. 554'te (1159) Trablusgarp Muvahhidler'in egemenliğine girdi. Selâhaddin-i Eyyûbî'nin kumandanlarından Bahâeddin Karakuş'un Kuzey Afrika'daki fetihleri sırasında bir ara Eyyûbîler'in elinde kaldı. Hafsî Hükümdarı Ebû Zekeriyâ Yahyâ döneminde (1228-1249) Hafsî hâkimiyetine girdi. Hafsîler'in iç karışıklıklar yüzünden zayıfladığı bir sırada Trablusgarp'ta Ammâroğulları hânedanı kuruldu (727/1327) ve 803 (1401) yılına kadar devam etti. Ammâroğulları'ndan sonra Trablusgarp'ta Hafsîler'in hâkimiyeti 1510 yılına kadar sürdü.

1510'da Trablusgarp, Oliveto Kontu Don Pedro Navarro kumandasındaki İspanyollar tarafından işgal edildi; katliamdan kurulan müslümanlar 40 km. doğudaki Tâcûrâ şehrine sığındı. 925'te (1519) İstanbul'a bir heyet yollayan Trablusgarp halkı İspanyol istilâsına karşı yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyun Enderun ağalarından Hadım Murad Ağa beylerbeyi unvanıyla, emrine verilen bir filo ve askerlerle buraya gönderildi. Birlikler Tâcûrâ'da toplandı. Rodos'un fethinin ardından 1523'te Saint Jean şövalyeleri burada yerleşti; Trablusgarp bir ileri hıristiyan karakolu haline geldi. Sonunda Kaptanıderyâ Sinan Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması şehri ele geçirdi (12 Şâban 958 / 15 Ağustos 1551). İlk valiliğine Murad Ağa tayin edildi. 1556'da Turgut Reis beylerbeyiyle buraya geldi. Turgut Reis'in dokuz yıllık valiliği Trablusgarp tarihinde önemli bir yer tutar. Fizan'a kadar bugünkü Libya Devleti'nin tamamına yakınına Osmanlı topraklarına Murad Ağa dahil ettiyse de kabileleri Turgut Reis devlete tâbi kıldı.

Pîrî Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye* adlı eserinde Trablusgarp'ı gösteren harita (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2612, vr. 339^v)

